

Серія “ЗОЛОТЕ РУНО”

Марія Чумарна

ТРИДЕВ'ЯТЕ ЦАРСТВО

- * 53 українські народні казки
- * Символіка народної казки

ТЕРНОПІЛЬ
БОГДАН

ББК 82.3(2Укр)
Ч90

Серію “Золоте руно” засновано 2006 року

Книжка “Тридев’яте царство”
запрошує дорослих і дітей у дивовижний
і мудрий світ української народної казки.
Тексти 53 казок тематично згруповані в 19 блоків
 (“Не просте, а золоте”, “Чарівні перевтілення”,
 “Богодані діти”, “Світ з горошини” і т. д.),
кожний з яких розпочинається розповіддю
про символіку та образну основу, що їх об’єднує.
Вдумливий читач побачить у казці, як у дзеркалі,
відображення власного потаємного світу.
Дідусі й бабусі зрозуміють, як спілкуватися з онуками
через магічну мову предків, онуки ж просто помандрують
у незвідані світи і захочуть створити власну казку.
А для педагогів, вихователів, батьків ця книжка
стане золотим ключиком до таємниць
рідного слова, звичаєвої культури прашурів,
секретів народної педагогіки.

ISBN 966-692-970-8 (серія)
ISBN 966-692-969-4

© Чумарна М., 2007
© Навчальна книга – Богдан, макет,
художнє оформлення, 2007

ПРАВДА ПРО КАЗКУ

Казка — персоніфікована мудрість людства, найдавніша і найдосконаліша скарбниця знань. Українці божествили Казку, вважаючи її своєю праматір'ю.

Дуже шкода, що нині ми вже не маємо радості від спілкування з живою казкою, — тією, котра йшла від серця до серця, передавалася з уст в уста. Вона виспівувалася, творилася як голосом, так і мімікою, гумористичними приповідками і приказками, та й, зрештою, самою атмосферою спілкування.

Уявіть собі на хвилюк ідилічну картину: сидить на осонні прадавній дід і попахує люлечкою, а навколо нього туляться золотоволосі онучата. Дід погладжує малих по голівці та неквапно веде оповідь. І весь світ навколо — і хатина, і город, і розквітле в небі сонечко — стають живими співучасниками таємничого дійства: “Були собі та жили собі...”, “...в тридесятому царстві, у тридев'ятому державстві...”.

У казці все не таке, як у нашому земному житті. В казці час іде по своєму, простір має інші виміри, у ній немає таких нездоланих бар'єрів між світами, як у нашому бутті. В казці нема нічого мертвого: в ній все живе, взаємодіє, співпереживає чи поборює одне другого.

Кожен вчинок неминуче тягне за собою наслідки: побачив герой пір'їну жарптиці — захотів підняти, підняв — от тепер біди тільки й починаються. Зло в казці завжди сміхотворне, хоча й могутнє.

Але водночас усе, що відбувається в міфічному світі, надзвичайно співмірне з нашим земним буденним життям, тому казка доступна всім — незалежно від віку, характеру чи інтелекту людини. Кожен знайде в ній стільки, скільки зможуть вмістити його розум і серце. Говорять іноді про чотири рівні розуміння біблійних одкровенень: від найнижчого, так би мовити, масового, — до рівня втаємничених. Скільки ж рівнів прочитання має казка? Мабуть, безліч, — бо, скільки людей, стільки й розмаїтих світоглядних моделей може вмістити в собі ця унікальна кодова система.

І все ж є щось найважливіше, що вона мусить подати для найзагальнішого зрозуміння. Це найзагальніше і є найсуттєвішим: що таке світ, як та коли він виник? Які первинні начала спричинилися до його зародження? Які сили керують цим світом, що є визначальним для його еволюції? І, звичайно, казка послідовно утверджує ідею безконечності і непроминальності життя, торжества Добра над Злом.

Казку не можна сприймати буквально. Розповідаючи найменшим дітям казочку про золоте яечко і про курочку рябу, постійно дивуємося, з якою легкістю і з яким захопленням діти блискавично запам'ятовують її і повторюють, як магічне заклинання.

Що ж такого дивного у тому, що курочка знесла яечко? До речі, в дітей ніколи не виникає запитання: що означає “золоте яечко”? Адже багато з них можуть ще й не знати, що таке золото. А “золоте яечко” викликає захоплення. Можливо, йдеться про феномен дії Мови (персоніфікованої праматері Казки) на дитячу свідомість. Адже дитина сприймає світ серцем, тобто в усій його повноті. Кодова система казки має в дитячій уяві свій таємничий ключ. Дитина повинна запам'ятати, а закладені казкою знання у дорослому віці на рівні підсвідомості впливатимуть на її мисленнєву та емоційну діяльність.

Спробуємо реконструювати предвічні символи казки, виходячи з тих уламків світогляду праукраїнців, які знаходимо в нашій звичаєвості, релігійних уявленнях, календарній системі, фольклорі та в інших формах народної культури.

Але найперше мусимо визначитися в одному: все, про що йдеться в казці, — істинна правда. Правда по суті, а не в побутовій деталізації. Ми починали з того, що в казці все не так, як у реальному житті. А чи насправді не так? Час тече по-іншому: з одного боку, “швидко казка мовиться, та не так швидко діло робиться”, а з іншого — герой “росте не по днях, а по годинах”. Але чи є час поняттям абсолютним? Чи не помічали ми, що в захопленій радісній роботі він минає блискавично, а іноді хвилиною видається вічністю? Бувають в житті такі миті, які змушують людину зістарітись на кілька років, а то й спалюють усю її життєву снагу. Бувають дні щастя, що омолоджують нас на десятиліття. А як швидко проминає час у сні! І це не метафора. Це, так би мовити, реальне відображення відносності часу. Отже, казка тут не так “прибріхує”, як констатує.

Дітям у початковій школі як головну світоглядну аксіому подають уявлення про живу і мертву природу. Яка природа є живою для дитини очевидно. А ось яка природа нежива? Адже саме слово “природа” вказує на те, що народилось. А якщо

вбивчої сили своїх синів. Але герой на те відповідав: “Божа воля та й ваша”, а бабусі додавали: “Най буде Божа воля”. Який глибокий і точний цей діалог! Тільки Божа воля керує душею у таких великих справах, на які зважився хлопець. І ... не помилився.

Дуже важливий у казці момент частування. Коли Вітер, Місяць і Сонце заходять у хату, вони одразу чують душу з цього світу: “Тут грішна душа, окайниця тілесна”. Але мати ховає гостя, накривши його оберегом, — то віником, то райдугою і кочергою, то сховавши за образами. Тільки коли господарі, повечерявши, вийдуть з хати, їхні матері пригощають хлопця тією їжею, яку їли їхні сини. Ця їжа має особливу силу: після неї душа героя перестає бути “прісною”, “окайницею”, — вона очищається від своїх гріхів небесною енергією. Вранці герой, переночувавши в домі небесних господарів, уже може говорити з ними.

Пройшовши очищення всіма небесними стихіями, хлопець готовий підійти до самого священного джерела життя.

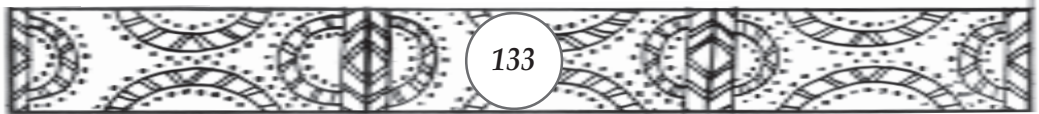
І тут зустрічаємось у казці з дивовижно багатовимірною метафорою. Щоб досягнути її, пригадаймо казку про Котигорошка: вся сила світового безміру може бути сконцентрована у такому маленькому згустку, як горошина чи макове зернятко. Сила ця конденсується на сакральному перехресті, в точці зародження Всесвіту, де розкручується вічна спіраль життя.

В даній казці герой, аби потрапити в саме кипляче джерело буття, повинен подолати шлях з Великого в Найменше і з Найменшого у Велике. Цей шлях у казці подається метафорично через діалог чарівних коней, — подарунків вітрової, місяцевої і сонцевої матерів, — з названим героєм. Давши пляшки для цілющої води, сонцева мати наказує Йосипові: коли приведуть його коні на пусті млини, то будуть питати: “Який світ завеликий.” Йосип відповідає: “Як одна держава”, далі — “Як одне село”, “Як цвинтар”, “Як церква на цвинтарі”, “Як у церкві престіл”, “Як одно зерно гороху”, “Як макове зерно”.

Після кожного питання-відповіді коні підстрибують, ніби переносячи героя з видимих йому обріїв світу у невидимі, ущільнюючи світ до величини макового зернятка і водночас розширюючи його досягання, тому що те “макове зернятко” — незрівнянно більше і від горошини, і від престолу, і від церкви, і від села. Скручуючи пружину Всесвіту, коні, таким чином, запалюють воду в пустих млинах. І не просто запалюють: вони оживлюють їх, розкручуючи млинові колеса, які символізують безперервний рух.

Звернімо увагу і на символічність усіх віх поступового досягнення безміру життя: “держава” — це означення нашого земного світу, “село” — це, умовно кажучи, народ, родова і духовна спільність; “цвинтар” — єдність живих і мертвих; “церква на цвинтарі” — чистилище душ, шлях і ворота до Бога; “престіл у церкві” — сам Господь, закон життя; “зерно гороху” і “макове зерня” — саме ядро Абсолюту.

Коли запіяв когут — провісник сонця — вода в млинах почала кипіти, і герой швидко набрав її у пляшечки. А далі знову відбувається подібний діалог, тільки у зворотному порядку: світ завеликий “як макове зернятко”, “як зерно гороху”, і так далі. Саме так герой повертається у білий світ, винісши із самого серця Всесвіту цілющу воду.

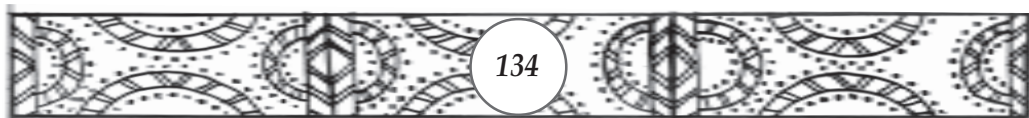

Не тільки вода, якої набрав Йосип, має цілющу силу: сам факт запалювання отого Праджерела спричинив великі зміни: старенькі матері Сонця, Місяця і Вітру помолоділи. Так метафорично розповідає нам казка про циклічність життя Всесвіту.

Існують різні міфологічні та наукові версії походження Всесвіту. Уважно вдивляючись в таємничі риси нашої прадавньої культури, можна виразно побачити символічні контури цих версій. На наших писанках, у розписах трипільської кераміки знаходимо символи, які позначають вибуховість і пульсуючу відцентровість космічної світотворчої енергії, — це точка і кола, що плавно розходяться довкола, як хвилі по воді. Та найуніверсальніший символ світотворення — спіраль, яка розкручується до безконечності. І серцевиною усіх точок світотворення незмінно залишається вісь вічного Млина, котрий розкручує кола Безмежності.

*Космотворчі кола і спіралі на керамічних виробах трипільської доби.
Хрести як осі "млина", що розкручує спіраль вічності*

ЦА́РСТВО — символ світовиміру. У казці зустрічаємо Тридев'яте і Тридесяте царства — потойбічні світи, які знаходяться на горі, під водою, під землею. Певний магічний код світобудови, який вказує на ієрархію буття. Тридев'ять — сакральне число дев'яти ангельських чинів у християнській ієрархії.

ЦЕ́РКВА — символ вінчання, парування молодих. Саме у церкві царевич вперше зустрічає свою суджену (“Чарівний черевичок”, “Панна Ганна” та ін.). Церковця, в яку перетворюється дівчина, котра втікає від зміїв, відганяє нечисту силу. В казці “Йосип та його брати” церква на цвинтарі символізує духовну концентрацію життєвої енергії.

ЧЕРЕВІ́ЧОК — взуття, котре у казці відіграє символічну роль як опора, влада, знаряддя перевтілення і руху. В казках “Попелюшка”, “Чарівний черевичок” саме взуття стає магічним знаком, за яким царевич упізнає свою суджену. Черевички відповідно вказують на приналежність до певного царства: срібні, золоті, кришталеві.

ЧЕРЕДНІ́К — див. Пастух. Другий після пастуха рівень володіння тваринним світом.

ЧО́БОТИ-СКОРОХО́ДИ — див. Черевичок. Чоботи-скороходи є символом влади над часом і простором. Один із чарівних дарунків героєм.

ЧОРТ — спобутовізований символ темних сил, духів землі.

ЧУЙ-ЛІС — див. Ліс.

ША́ПКА-НЕВИДІ́МКА — символ входження у паралельні світи, духовного переродження. Разом із чоботами-скороходами дає героєві необмежені можливості проникати на всі рівні буття.

ЩІ́ТКА — те саме, що й гребінь. У казках героїні, які втікають від змія, кидають позад себе щітку — і з неї виростає непролазний ліс (“Царівна Оленка і красуня-полонянка”).

ЩУ́КА — див. Риба.

Ю́РІЙ — герой казки “Кам'яна держава”. Аналог міфологічного св. Юрія — покровителя звірів, відмикача землі.

Я́БЛУКО — символ цілісності світу, ядро світобудови, аналог макового та просяного зерна. В яблуко за допомогою чарівної палички героїні казок згортають срібний, золотий та діамантовий світи. Розгортаючись у просторі, воно відновлює, матеріалізує код буття, закладений у собі. Надкушене яблуко символізує руйнацію, смерть (у казках зла відьма вбиває дівчину яблуком, яке застрягло їй у горлі).

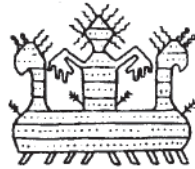

Я́БЛУНЯ — материнське дерево світу, аналог груші і верби. Яблуна, що родить золоті і срібні яблука, — найбільша цінність царств. Символ померлої матері, берегиня сиріт.

ЯЙЦЕ́ — золоте яйце (“Курочка ряба”), “яйце-райце” — символ народженого світу, повноти буття. Найбільш узагальнений цілісний символ в міфології та звичаєвій культурі різних народів світу. Яйце-райце (білий світ) подароване людині небом, аби вона сама керувала дарами, обмеживши свої володіння. Передчасне розбивання яйця-райця без обмеження простору загорожею призводить до того, що людина попадає в рабство Змієві.

Я́МА — потойбічний світ, вхід у царство мертвих. У казці “Кам’яна держава” Юрій знаходить у лісі яму, з якої йде страшний сморід. А над ямою цвіте гарна квітка. Жінка Юрія намагається зірвати квітку, але якась страшна рука втягує царицю в яму. До дна ями герой летить кілька днів. На дні ями під пеньком знаходиться царство Оха. В індійській міфології Яма — бог смерті.

Я́НГОЛ — як символ в казках зустрічається рідко, тільки у казці “Жінка-Янгол” розповідається про чарівне втілення ангела.

ЗМІСТ

ПРАВДА ПРО КАЗКУ	3
НЕ ПРОСТЕ, А ЗОЛОТЕ	7
Курочка ряба	11
Ріпка	11
Колобок	11
Рукавичка	13
Красносвіт	14
ЧАРІВНІ ПЕРЕВТІЛЕННЯ	17
Кривенька качечка	20
Царівна-жаба	22
БОГОДАНІ ДІТИ	26
Телесик	29
Солом'яний бичок	32
КОЛИ ЩЕ ЖАЙВОРОНОК БУВ ЦАРЕМ	35
Яйце-райце	39
Дід і орел	43
Про Костія Безсмертного, Івана-царевича та Булага-молодця	49
СВІТ З ГОРОШИНИ	53
Котигорошко	56
Ілля Муромець	57
Іван Богдавець	60
БОГАТИРСЬКА НАУКА	66
Ох	69
Гайгай	72
ЧАРІВНІ ДАРУНКИ	75
Хліб і золото	77
Золота пшениця	77
Ненькова сопілка і батіжок	78
Біла гадюка	81
Жінка-янгол	83
МАТЕРИНСЬКЕ БЛАГОСЛОВЕННЯ	85
Про сімох братів-гайворонів і їхню сестру	88
Про Василину	91
ДОЛЯ І ВОЛЯ	95
Дідова дочка і бабина дочка	97
Кобиляча голова	100
АННА ПРЕСТОЯННА	102
Золотий птах і морська царівна	105
Дідо-Всевідо	107
Панна Ганна	111

У ПОЛОНІ СВІТІВ	114
Царівна Оленка і красуня-полонянка	117
Ялина-Доловина	119
МАТИ-РИБА	122
Іван Голик і його брат	125
Золотий черевичок	129
В ГОСТЯХ У СОНЦЯ	132
Як Іванко до Сонця ходив	135
Йосип та його брати	138
У ТРИДЕВ'ЯТОМУ ЦАРСТВІ	142
Скляна гора	145
Про лиху мачуху і дівчину-сироту	146
ВОЛОДАРІ СВІТІВ	149
Кам'яна держава	152
Шовкова держава	156
ОПІКУНИ І ПЕРЕВІЗНИКИ	160
Про королевича та залізного вовка	166
Летючий корабель	168
Про Жар-птицю та вовка	171
СИЛИ БЕЗСМЕРТЯ	174
Молодильні яблука	176
Молодильна вода	180
ЖИВА І МЕРТВА ВОДА	182
Чарівне горнятко	185
Сини сліпого царя	185
ПРАВДА І КРИВДА	189
Названий батько	192
Хлопець із зіркою	194
ЖИТТЯ І СМЕРТЬ	197
Дівчино, в танець!	204
Любов і смерть	205
Кума	206
Життя і смерть	207
СЛОВНИК КАЗКОВИХ СИМВОЛІВ	209

Літературно-художнє видання

Серію “Золоте руно”
засновано 2006 року

ЧУМАРНА Марія

ТРИДЕВ'ЯТЕ ЦАРСТВО

53 українські народні казки
Символіка народної казки

Головний редактор *Б. Будний*
Редактор *О. Мазур*
Художник *Я. Гавриш*
Верстка *І. Демків*

Підписано до друку 9.10.2006. Формат 70×100/16. Папір офсетний.
Гарнітура Галеон. Умовн. друк. арк. 18,85. Умовн. фарбо-відб. 18,85.
Обл.-вид. арк. 10,93.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК №370 від 21.03.2001 р.

Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м.Тернопіль, 46008
тел./факс (0352) 52-19-66; 52-06-07; 52-05-48
E-mail: publishing@budny.te.ua, office@bohdan-books.com
www.bohdan-books.com

Чумарна М.

Ч90 Тридев'яте царство: 53 українські народні казки. Символіка народної казки. —
Тернопіль: Богдан, 2007. — 232 с.

ISBN 966-692-970-8 (серія)

ISBN 966-692-969-4

Книжка “Тридев'яте царство” запрошує дорослих і дітей у дивовижний і мудрий світ української народної казки. Тексти 53 казок тематично згруповані в 19 блоків (“Не просте, а золоте”, “Чарівні перевтілення”, “Богодані діти”, “Світ з горошини” і т. д.), кожний з яких розпочинається розповіддю про символіку та образну основу, що їх об'єднує.

Вдумливий читач побачить у казці, як у дзеркалі, відображення власного потаємного світу. Дідусі й бабусі зрозуміють, як спілкуватися з онуками через магічну мову предків, онуки ж просто помандрують у незвідані світи і захочуть створити власну казку. А для педагогів, вихователів, батьків ця книжка стане золотим ключиком до таємниць рідного слова, звичаєвої культури пращурів, секретів народної педагогіки.

ББК 82.3(2Укр)